

დიმიტრი უზნაძე ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის ფუძემდებელია, მისი სამეცნიერო მემკვიდრეობა მსოფლიო ფსიქოლოგიური მეცნიერების მონაპოვარიცაა. ამაზე ქართველი და არა მხოლოდ ქართველი ფსიქოლოგები საუბრობენ. 1944 წელს ცნობილმა შვეიცარელმა ფსიქოლოგმა, ჟან პიაჟემ გამოსცა სტატია, სადაც იხმარა ტერმინი "უზნაძის ეფექტი" ვიზუალური სფეროს ილუზიის აღსაწერად. მაინც რას ნიშნავს, რაში გამოიხატება უზნაძის შრომების მნიშვნელობა და რა მემკვიდრეობა დაგვიტოვა მან?.

დიმიტრი უზნაძე სხვადასხვა მეცნიერებაში მოღვაწეობდა, ეს იყო ფილოსოფია, ფსიქოლოგია და პედაგოგიკა, რომელსაც დღეს განათლების მეცნიერებას უწოდებენ. გარდა ამისა, ისტორიის სახელმძღვანელოებიც გამოაქვეყნა. ამჯერად მხოლოდ ფსიქოლოგიას შევეხები, თუმცა, აქვე აღვნიშნავ, რომ მისი ინოვაციები განათლების მეცნიერებაში დღესაც თანამედროვედ და ნოვატორულად შეიძლება ჩაითვალოს.

წინამდებარე ტექსტში ძირითადად განვიხილავ დიმიტრი უზნაძის ნაშრომს „განწყობის ფსიქოლოგია“, რომელიც 1940 წელს გამოქვეყნდა ცალკე თავად მისსავე ზოგადი ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოში. აქ უზნაძის მთავარი ფსიქოლოგიური იდეებია განვითარებული განწყობის თეორიის სახით. ამ იდეებს ის ჯერ ფილოსოფიის და შემდგომ ფსიქოლოგიის კუთხით იხილავს, ამიტომ, მნიშვნელოვანია ამ ნაშრომში ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური ნაწილები, რაც, დამწყები მკითხველისათვის ადვილი არაა. შევეცდები ამაში დაგეხმაროთ და ნაშრომის ფსიქოლოგიური მხარე გამოვყო, ვაჩვენო განწყობის თეორია, როგორც ფსიქოლოგიური თეორია.

როგორც მეცნიერმა, დიმიტრი უზნაძემ მოღვაწეობა ფილოსოფიაში დაიწყო. მისი სადოქტორო დისერტაცია - ვლადიმერ სოლოვიოვი: მისი ეპისტემოლოგია და მეტაფიზიკა (1909) - ფილოსოფიური ნაშრომია. იგი მთელი სიცოცხლის მანძილზე აგრძელებდა მუშაობას ფილოსოფიაში და საინტერესო ნაშრომები შექმნა, რომელთა მნიშვნელობას ამ დარგის სპეციალისტები შეაფასებენ. აქ მხოლოდ იმას ვიტყვი, რომ უზნაძის ფილოსოფიური შრომები ორ ტომადაა გამოცემული და დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია მათ გეცნოს.

დიმიტრი უზნაძემ მოღვაწეობა ფსიქოლოგიაში გააგრძელა. ამითი მან ფსიქოლოგიის, როგორც მეცნიერების, განვითარების ისტორია გაიმეორა. ფსიქოლოგია ფილოსოფიის წიაღში წარმოიშვა და თავდაპირველად ფილოსოფიურ დისციპლინად ითვლებოდა, ეს იმაშიც გამოიხატებოდა, რომ ფსიქოლოგიას ჰუმანიტარულ მეცნიერებად თვლიდნენ და უნივერსიტეტებში ფსიქოლოგიის მიმართულებები ფილოსოფიის ფაკულტეტებში არსებობდა. ძირითადად, ეს ეხება ევროპას, სადაც ისახებოდა ფსიქოლოგია, როგორც მეცნიერება. პირველ ფსიქოლოგად სწორედ გერმანელი ვილჰელმ ვუნდტი ითვლება, რომელმაც შექმნა ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია. დიმიტრი უზნაძე კი მისი მოწაფე იყო. ექსპერიმენტი ფსიქოლოგიაში საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებიდან შევიდა და

საბოლოოდ დაიმკვიდრა ადგილი, როგორც ფსიქოლოგიის კვლევის ძირითადმა მეთოდმა. დღეისათვის ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია მაგისტრალურია.

განწყობის თეორიის გასაგებად მნიშვნელოვანია ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ძირითადი მახასიათებლების გააზრება. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია ადამიანის ფსიქიკას სწავლობს, შეიძლება ითქვას, თვალსაჩინო გზით: იმისათვის, რომ რაღაც ვამტკიცო, საჭიროა ეს ფენომენი ჯერ ექსპერიმენტულად, ემპირიულად (გამოცდილებით) შევისწავლო. ამისათვის ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიას თავისი ენა აქვს, ჟარგონი¹. ამ ენაში აუცილებელია ისეთი ტერმინებით ოპერირება, როგორებიცაა ცვლადი, სქემა, გაზომვა, დამოუკიდებელი და დამოკიდებული, შუალედური ცვლადი, ექსპერიმენტატორი², ცდის პირი³ და ა. შ. აქ ყველა ამ ტერმინის განხილვას არ შევუდგები, თუმცა, ცნება ცვლადის განმარტება აუცილებელია იმისათვის, რომ კარგად გავიგოთ დ. უზნაძის სამეცნიერო მემკვიდრეობა.

ცვლადი არის ყველაფერი ის, რაც იცვლება. ჩვენს გარშემო ძალიან ბევრი ცვლადია და მრავალი თანამედროვე მეცნიერება ცვლადების ენაზე საუბრობს. ფსიქოლოგიას, ბუნებრივია, თავისი კვლევის სფეროს შესაბამისი ცვლადები აინტერესებს: ესენია ის ცვლადები, რომლებიც ადამიანის ფსიქიკას აღწერს. მაგალითად, ადამიანის მეხსიერების, ყურადღების, სხვადასხვა ემოციის, განვითარების ფაზების აღმწერი ცვლადები. ასეთი ცვლადი უამრავია.

ფსიქოლოგისათვის მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ამ ცვლადების აღწერა, რაც მათი ფუნქციონირების სპეციფიკის შესწავლას საჭიროებს, არამედ, მათ შორის კავშირების, მიმართებების დადგენა. მაგალითად, როდესაც ფსიქოლოგიურ ტექსტში შეხვდებით ინფორმაციას იმის თაობაზე, რა სახის მეხსიერება არსებობს, და წაიკითხავთ მეხსიერების სხვადასხვა ფორმის დახასიათებას, იმას, თუ რა როლს ასრულებენ ისინი ფსიქიკის ფუნქციონირებაში, ამას მეხსიერების, როგორც ცვლადის აღწერა ეწოდება. თუ წაიკითხავთ და გაიგებთ იმის შესახებ, რომ ადამიანის ხანმოკლე მეხსიერების მიმდინარეობაზე მოქმედებს მისი ემოციები, ეს უკვე ცვლადებს შორის კავშირის დადგენა იქნება. შესაბამისად, ერთი ცვლადი იქნება ემოცია, ხოლო მეორე - ხანმოკლე მეხსიერება. ამ ორ ცვლადს შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირია ნაჩვენები, ანუ, ახსნილია, რომ ემოცია არის დამოუკიდებელი ცვლადი და ის მოქმედებს მეხსიერებაზე, ანუ, დამოკიდებულ ცვლადზე. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია ამ მიმართულებით განვითარდა და მისი მტკიცებულებები ამგვარ კვლევებზეა დაფუძნებული. მაგალითად, სოციალურ ფსიქოლოგიაში ცნობილია ექსპერიმენტულად დადასტურებული ისეთი მოვლენა, როგორიცაა კონფორმიზმი, როდესაც, ადამიანი აზრს იცვლის ჯგუფის ზეგავლენით. ამ ექსპერიმენტებში ჯგუფის ზეგავლენა არის დამოუკიდებელი ცვლადი, ხოლო აზრის შეცვლა, ანუ, კონფორმიზმი - დამოკიდებული ცვლადი. სოლომონ ახმა ახლა უკვე კლასიკურად ქცეული ეს ექსპერიმენტი

¹ სამეცნიერო ენა, ტერმინოლოგია

² ის, ვინც ატარებს ექსპერიმენტს

³ ის, ვიზეც ტარდება ექსპერიმენტი

მეოცე საუკუნის ოციან წლებში ჩაატარა: ცდის პირს აჩვენა ნახაზი, სადაც ორი წრფე იყო გამოსახული, ერთი გრძელი და მეორე - შედარებით მოკლე. შემდეგ აჩვენა სამი წრფე, ხოლო ცდის პირს უნდა ეპასუხა, რომელი წრფე შეესაბამებოდა პირველად ნაჩვენები ორი წრფიდან ერთ-ერთს. პასუხი საკმაოდ ნათელია და ექსპერიმენტის მონაწილეები, როგორც წესი, შეცდომას არ უშვებენ. მაგრამ ისინი იცვლიან აზრს, ანუ ავლენენ კონფორმიზმს, თუ მათ გარდა ოთახში სხვა ცდის პირებიც არიან და ისინი არასწორ, მცდარ პასუხს ასახელებენ. სწორედ ამას ეწოდება კონფორმიზმი და სწორედ ეს არის ორ ცვლადს შორის კავშირის დამტკიცება.

დიმიტრი უზნაძის განწყობის თეორია, ექსპერიმენტული კვლევების საფუძველზე, ამტკიცებს იმას, რომ ადამიანს ახასიათებს მდგომარეობა, ქცევისადმი მზაობა, რომელსაც უზნაძემ განწყობა უწოდა. ეს ექსპერიმენტები ტექსტშია აღწერილი. მათი მეშვეობით ის ცდის პირებს განწყობას შეუმუშავებდა, ანუ, აჩვენებდა, რომ ადამიანებს ახასიათებთ განწყობის მდგომარეობა. ცდებს, როდესაც ექსპერიმენტატორი ცდის პირებს განწყობის მდგომარეობას შეუმუშავებს, უზნაძე საგანწყობო ფაზას უწოდებს, ხოლო ცდებს, როდესაც ცდებით ამ მდგომარეობის დემონსტრირება ხდება - კრიტიკულ ფაზას. საგანწყობო ფაზაში ცდის პირებს სხვადასხვა ზომის ბურთებს აწვდიან, ხოლო კრიტიკულ ფაზაში ეს ბურთები ტოლია. იმის გამო, რომ საგანწყობო ფაზაში ცდის პირს განწყობა შეუმუშავდა, კრიტიკულ ფაზაში ის ტოლ ბურთებსაც არატოლად აღიქვამს, ანუ, ჩანს, რომ მას ბურთების არატოლად აღქმის განწყობა აქვს. შემდგომი ექსპერიმენტებით აღმოჩნდა, რომ როგორც საგანწყობო, ისე კრიტიკული ცდების რაოდენობა ვარირებს: სხვადასხვა ადამიანს განსხვავებული რაოდენობით ცდა ჭირდება განწყობის შესამუშავებლად, საგანწყობო ფაზა ზოგ ადამიანს უფრო მოკლე აქვს, ვიდრე სხვას. ამ კუთხით, მნიშვნელოვანი განსხვავება აღმოჩნდა ტიპური განვითარებისა და დარღვევების მქონე ცდის პირებს შორის, მაგალითად, შიზოფრენიის და ეპილეფსიის დიაგნოზის მქონეთ ეს პერიოდი ბევრად ხანმოკლე აქვთ. აგრეთვე, შემდგომი ცდებით გაირკვა, რომ კრიტიკული ცდების მრავალჯერ გამეორების შემთხვევაში განწყობის მდგომარეობა თანდათან ქრება, ამას უზნაძემ განწყობის რეგრესული განვითარება უწოდა. განწყობის ჩაქრობის ეს პროცესიც ინდივიდუალური თავისებურებებით გამოირჩევა. ეს თავისებურებებიც აღწერა დ. უზნაძემ ამ ტექსტის დიფერენციალური ფსიქოლოგიის ქვეთავში.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, საგანწყობო ცდების გარკვეული რაოდენობაა საჭირო განწყობის შესამუშავებლად, თუმცა, ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ განმეორება მხოლოდ განმტკიცების ფუნქციას ასრულებს და ყოველდღიურ ცხოვრებაში ხშირად ასე არ ხდება - განწყობა მყისიერად აღმოცენდება, ამისათვის საჭიროა მისი ორი მთავარი კომპონენტის - მოთხოვნილების და სიტუაციის არსებობა. ადამიანს, ორგანიზმს უნდა გაუჩნდეს ესა თუ ის მოთხოვნილება, ამავე დროს, უნდა არსებობდეს ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაბამისი სიტუაცია და მხოლოდ მაშინ გაჩნდება განწყობა.

განწყობა, თავის მხრივ, ქცევის განხორციელებისადმი მზაობაა - ქცევა ვერ განხორციელდება, თუ ადამიანს არ შეუძლებს განწყობა, ანუ, ქცევისადმი მზაობა. ეს მზაობა კი მას მხოლოდ მოთხოვნილების საფუძველზე ვერ გაუჩნდება, საჭიროა სათანადო სიტუაციაც, ანუ, სხვა სიტყვებით, გარემო პირობები. აქ დიმიტრი უზნაძე სამწევრიან მოდელს გვთავაზობს, რომელსაც თანამედროვე ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით სამცვლადიანი მოდელი შეგვიძლია ვუწოდოთ. ნაშრომში „განწყობის ფსიქოლოგია“ უზნაძე კრიტიკულად განიხილავს ქცევის იმდროინდელ ორ მოდელს, ორივე მათგანი ორცვლადიანია. მექანიცისტური შეხედულების მიხედვით, ქცევას იწვევს გარემო, ხოლო ვიტალისტური შეხედულების მიხედვით, ქცევას იწვევს ადამიანის ფსიქიკა. უზნაძე კი გვთავაზობს სამცვლადიან მოდელს, სადაც ორივე - მექანიცისტური და ვიტალისტური მოდელია გაერთიანებული, აქ გარემოც არის და ფსიქიკაც:

მოდელი 1, მექანიცისტური

გარემო \Rightarrow ქცევა

მოდელი 2, ვიტალისტური

ორგანიზმი \Rightarrow ქცევა

მოდელი 3, უზნაძის

გარემო \Rightarrow ორგანიზმი \Rightarrow ქცევა

ეს სიახლე თანამედროვე ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია. ემპირიული კვლევებით თავდაპირველად ძირითად ორცვლადიან მოდელს სწავლობდნენ, მხოლოდ XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან დაიწყო სამცვლადიანი მოდელების განხილვა და შესწავლა, რადგან ამ დროისათვის საინფორმაციო ტექნოლოგიები იმდენად განვითარდა, რომ ამგვარი მოდელების რაოდენობრივი შემოწმება შესაძლებელი გახდა. თანამედროვე ენით დიმიტრი უზნაძის მიერ შემოთავაზებულ მოდელს მედიაციური ეწოდება: მოთხოვნილება და სიტუაცია ერთად აღებული იწვევს განწყობას, ხოლო, ის, თავის მხრივ, იწვევს ქცევას. მეტიც, ამ მოდელში ოთხი ცვლადია, ორი დამოუკიდებელი ცვლადი, რომელთა ურთიერთქმედება იწვევს განწყობის აღმოცენებას, ხოლო განწყობა მედიატორის როლს თამაშობს ამ ორ ცვლადსა და ქცევას შორის. ქცევა - დამოკიდებული ცვლადია.

უზნაძის მოდელი დაზუსტებული:

მოთხოვნილება

სიტუაცია \Rightarrow განწყობა \Rightarrow ქცევა

ამრიგად, დიმიტრი უზნაძემ ქცევის ახსნის საკუთარი მოდელი, თეორია შემოგვთავაზა. ის გვეუბნება, როგორ ახორციელებს ადამიანი ქცევას. ამ კითხვაზე პასუხს გვაძლევენ სხვა

მეცნიერებების წარმომადგენლებიც, მაგალითად, ფიზიოლოგები, მაგრამ უზნაძემ ქცევის ფსიქოლოგიური ახსნა/მოდელი შეიმუშავა და სწორედ ამაშია მისი მემკვიდრეობის უდიდესი მნიშვნელობა. 1940 წელს დიმიტრი უზნაძემ ზოგადი ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელო გამოსცა, რომელსაც გამორჩეული ადგილი უჭირავს მის მემკვიდრეობაში და უაღრესად საინტერესო ნაშრომია იმ კუთხით, რომ მისი აგებულება ფსიქიკურ პროცესებზე ავტორის ფუნდამენტურ თეორიულ შეხედულებებს ასახავს. ფსიქოლოგიის არცერთი სხვა სახელმძღვანელო არაა აგებული ამგვარი პრინციპით. მაგალითისათვის, ემოციების ფსიქოლოგიის თავი წინ უსწრებს ქცევის თავს, რადგან დიმიტრი უზნაძე ემოციას ქცევის მამოძრავებელ ძალად მიიჩნევდა. თავის მხრივ, ქცევის თავი იშვიათად თუ შეგვხდება ამგვარ წიგნებში.

ფსიქოლოგიის ისტორიის და საერთოდ, ფსიქოლოგიის მეცნიერების კუთხით მნიშვნელოვანია ვიცოდეთ, რომ მრავალი ტერმინი დღეს სხვა მნიშვნელობით იხმარება, ან, მათ სხვა სახელწოდება აქვთ. მაგალითად, ნორმის და დარღვევის ნაცვლად ახლა გამოიყენება ტერმინები ტიპური და დარღვევა, ცდის პირთან ერთად გამოიყენება ტერმინი კვლევის/ექსპერიმენტის მონაწილე - ამ სხვაობებს საფუძვლად ის უდევს, რომ ადამიანი ამჯერად უფრო აქტიურის, მომქმედის როლში აღიქმება. ტერმინი, დიფერენციალური ფსიქოლოგია დღეს აღარ გამოიყენება, ახლა ეს პიროვნების ფსიქოლოგიის ნაწილია, რომელიც, თავის მხრივ, პრაქტიკულად შეერწყა სოციალურ ფსიქოლოგიას.

მკითხველი ყურადღებას მიაქცევს იმას, რომ უზნაძე იყენებს ტერმინს „ბურჟუაზიული ფსიქოლოგია“, რაც იმ ეპოქის იდეოლოგიითაა განპირობებული, რომელშიც დიმიტრი უზნაძეს უხდებოდა ნაშრომების წერა და გამოქვეყნება. ეს საბჭოთა კავშირის პერიოდი იყო, როდესაც საბჭოთა ტერმინოლოგია დამკვიდრდა და საბჭოთა ცენზურა ამუშავდა. სიტყვით „ბურჟუაზიული“ აღინიშნებოდა დასავლეთ ევროპისა და აშშ-ს კაპიტალისტური ქვეყნები, უფრო სწორად, ამ ქვეყნებში არსებული ცხოვრების სტილი და ღირებულებები, ის, რასაც საბჭოთა მორალი და იდეოლოგია მიუღებლად თვლიდა და ემიჯნებოდა. ამითი, საბჭოთა კავშირის მოქალაქეებს ახსენებდნენ, რომ ისინი მორალით და ღირებულებებით არა მხოლოდ განსხვავდებიან, არამედ, უფრო მაღლა დგანან ბურჟუაზიული ქვეყნების მოქალაქეებზე. ტექსტში ასევე შეხვდებით კომუნისტური იდეოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებლის, ფრიდრიხ ენგელსის ციტატებს; დ. უზნაძის სხვა ტექსტებში მრავლად არის ვლადიმერ ლენინის, კარლ მარქსის ციტატები. დიმიტრი უზნაძე იძულებული იყო ამგვარად მოქცეულიყო, სხვანაირად, მისი ნაშრომები დღის სინათლეს ვერ იხილავდა და, შესაძლებელია, თავად ავტორიც დაზარალებულიყო. პროფესორი გიორგი კეჩუაშვილი იხსენებდა, რომ მოსკოვიდან პერიოდულად ჩამოდიოდა სპეციალური კომისია, რომელიც უზნაძის ნაშრომების საბჭოთა და კომუნისტურ სულისკვეთებას ამოწმებდა და თუ ეს არ დადასტურდებოდა, მათ აკრძალავდნენ. ეს უზნაძის გარდაცვალების შემდეგაც გრძელდებოდა.

დიმიტრი უზნაძის წვლილის მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზრდება, თუ გავიხსენებთ რომელ პერიოდში უხდებოდა მას მოღვაწეობა, იმასაც, რომ ის არა მხოლოდ თეორიულ და ექსპერიმენტულ ნაშრომებს ემნიშვნება, არამედ, უდიდესი პრაქტიკული მნიშვნელობის საქმიანობას ეწეოდა. დააარსა ფსიქოლოგიის კვლევითი ინსტიტუტი, რომელიც დღესაც მის სახელს ატარებს, ფსიქოლოგიის კათედრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, რომელიც, დღეს ფსიქოლოგიის ფაკულტეტია, შექმნა ფსიქოლოგიური სკოლა - აღზარდა შესანიშნავ მოწაფეთა არაერთი თაობა. ბევრმა მათგანმა გააგრძელა ექსპერიმენტული კვლევები განწყობის ფსიქოლოგიაში და გაამდიდრა უზნაძის თეორია. XX საუკუნის ოცდაათიან წლებში, როდესაც დიმიტრი უზნაძის თეორია ჩამოყალიბდა, ფსიქოლოგიაში არც თუ ისე ბევრი მაკროდონის თეორია არსებობდა და ამ მხრივ არც დღეს ვართ განებივრებული. ექსპერიმენტულად დამტკიცებული წმინდად ფსიქოლოგიური თეორია იმ დროს ძალიან ცოტა იყო, დ. უზნაძის თეორიას ერთ-ერთი მათგანია.